

УДК 371.4:284.971

Завальнюк А.Р.,*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри романо-германської філології Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука, м.Рівне, Україна*

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ КОНФЕСІЙНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У НІМЕЧЧИНІ В ЕПОХУ КАЙЗЕРСЬКОГО РЕЙХУ (1870-1914 РОКАХ)

У статті проаналізовано історичні передумови розвитку конфесійних навчальних закладів Німеччини в епоху Кайзерського рейху (1870–1914 роках), висвітлено зростання соціально-економічних протиріч у державі через стрімкий розвиток буржуазії та зубожіння населення, загальну емансипацію та секуляризацію суспільства, гостру міжпартійну та міжцерковну боротьбу за здійснення контролю над системою освіти країни.

Ключові слова: конфесійні школи, міжконфесійні школи, вчителі, служителі церкви, католицька освіта, євангельська освіта, соціально-економічні протиріччя.

Завальнюк А.Р. Исторические предпосылки развития конфессиональных учебных заведений Германии в эпоху Кайзерского Рейха (1870–1914 гг.)

В статье проанализировано исторические предпосылки развития конфессиональных учебных заведений Германии в эпоху Кайзерского рейха (1870–1914 гг.): рост социально-экономических противоречий в государстве из-за стремительного развития буржуазии и обнищания населения, общую эмансипацию и секуляризацию общества, острую межпартийную и межцерковную борьбу за право осуществления контроля над системой образования страны.

Ключевые слова: конфессиональные школы, межконфессиональные школы, учителя, служители церкви, католическое образование, евангельское образование, социально-экономические противоречия.

Zavalnyuk A.R. Historical prerequisites of the development of the confessional educational institutions in Germany over the Kaiser period (1870-1914)

This article is devoted to the historical prerequisites of the development of the confessional educational institutions in Germany over the Kaiser period (1870-1914), namely the growth of the social and economic contradictions in the country due to the rapid development of the bourgeoisie and at the same time the poverty of the populace, general emancipation and secularization of the society, sharp struggle among parties and churches for implementation a control over the educational system of the country.

Key words: *confessional schools, interreligious schools, teachers, church ministers, catholic education, evangelic education, social and economic contradictions.*

Національна доктрина розвитку освіти проголошує основними складовими державної політики формування національних та загальнонаціональних цінностей, інтеграцію національної освіти до європейського та світового освітніх просторів. Із огляду на формування освітнього середовища України у площині євроінтеграційного курсу та необхідності подолання духовної кризи в українському суспільстві вбачаємо доцільність використання у нинішніх школах досвіду освітньо-виховної діяльності конфесійних навчальних закладів Німеччини, провідної країни Євросоюзу, в освітніх закладах якої християнські цінності та виховні традиції впродовж століть були визначальними векторами навчально-виховного процесу.

Питання функціонування й розвитку конфесійних шкіл на теренах Німеччини порушувало чимало дослідників, зокрема, Г. Адам (G. Adam), М. Бальдус (M. Baldus), РОЦІ Барон (R. Baron), Й. Боне (J. Bohne), К. Бремер (K. Bremer), Х. Бругманс (H. Brugmans), Л. Гросе (L. Grosse), М. Екгард (M. Eckhart), Н. Ернст (N. Ernst), М. Хельмрайх (M. Helmreich), Х. Швагер (H. Schwager), М. Шрайнер (M. Schreiner), П. Шрайнер (P. Schreiner), А. Шульте (A. Schulte), М. Шрайнер (M. Schreiner). Попри потужний освітньо-виховний потенціал римо-католицької та євангельської церков у різних країнах світу, зокрема у Німеччині, робіт вітчизняних учених, присвячених діяльності євангельської (євангельсько-лютеранської) та католицької (римо-католицької) церков в Україні чи за кордоном, знаходимо небагато.

Метою статті є дослідити історичні передумови становлення та розвитку конфесійних шкіл у Німеччині, для чого необхідно вивчити питання про здійснення контролю над школами, проаналі-

зувати боротьбу у суспільстві за конфесійність шкіл, охарактеризувати соціально-економічні протиріччя у суспільстві.

Заснування Кайзерського рейху у Версалі 18 січня 1871 року було однією з найважливіших подій нової німецької історії. Держава, заснована в 1871 році, була федерацією із 25 окремих держав та окремої територіальної одиниці Ельзас-Лотарингії. Об'єднання Німеччини в єдину державу сприяло внутрішній консолідації країни, в якій протестантизм проголошувався державною релігією. Такий крок викликав схвалення з боку протестантського населення та обурення адептів католицької церкви. Варто зазначити, що сувора політика Кайзерського рейху щодо діяльності католицької церкви у Німеччині була припинена лише у 1878 році після переговорів із папою Левом XIII. Однак протидія католицькій церкві зумовила консолідацію останньої і сприяла утворенню політичного угруповання католиків у німецькому парламенті, які стали союзниками центристських партій. Євангельська церква стала у той час носієм і опорою імперської політики. Подібний крок із боку уряду сприяв, на нашу думку, активності протестантського руху, а дослідник Р. Лахман (R. Lachmann) називав «зближенням царства земного з царством небесним» [5, с. 167]. Піднесення активності протестантського руху вбачаємо у заснуванні у 90-х роках XIX століття низки протестантських об'єднань, як-от: Ліберальний євангельсько-соціальний конгрес (Liberaler Evangelisch-sozialer Kongress, (1890 році)), Німецький євангельський жіночий союз (Deutscher evangelischer sozialer Bund, (1899 році)), Ліберально-громадянський союз німецьких жінок (Liberal-bürgerlicher Bund deutscher Frauen (1894 році)), Вільна церковно-соціальна конференція (Freie kirchlich-soziale Konferenz (1897 рік)). Ці об'єднання ставили перед собою завдання впливу на суспільство через проведення соціальної, педагогічної, просвітницької та реабілітаційної роботи. Зростаюча індустріалізація та можливість покращення умов життя населення сприяли у другій половині XIX століття внутрішній міграції жителів Німеччини та росту урбанізації. Така ситуація призводила до посилення експлуатації робочого класу та їхньої залежності від роботодавця, однак очікуваного поліпшення умов життя та праці не відбувалося. Результатом стало збільшення соціальних та політичних протиріч у країні, зростання класової нерівності, жіноча емансипація, уповільнення зросту професійних об'єднань.

У той час спостерігалось посилення впливу буржуазії, отримання нею політичного і соціального визнання.

Об'єднання німецьких земель у 1871 році у єдину державу ще не означало впровадження єдиної державної освітньої політики: кожна з німецьких земель мала свою власну систему освіти, не у всіх землях були університети, хоча високі вимоги, які висували університети та рівень освіти, який вони пропонували, були, безсумнівно, суттєвими факторами на шляху до більшого об'єднання загальної системи освіти країни. Нова імперська конституція не містила, на противагу конституції прийнятій 1849 році у Франкфурті, жодних важливих положень щодо системи освіти. Однак зауважимо, що у 1871 році було утворено Імперську комісію з вирішення шкільних питань, єдиним завданням якої було визначення шляхів досягнення учнями належного рівня освіти, з часом були проведені переговори щодо взаємовизнання різними територіями Німеччини результатів шкільних екзаменів. Вчителі наполегливо вимагали прийняття державного закону про освіту, який би регламентував діяльність навчальних закладів, але такого закону прийнято не було. Освітня політика залишалася, як і раніше, справою окремих німецьких держав.

У досліджуваній період у Німеччині констатуємо зростання зацікавленості суспільства питаннями регулювання діяльності школи. Шкільні питання стали виходити за рамки суто місцевих, їм надавалось національного значення. Так, учителі, які раніше належали до регіональних об'єднань, почали об'єднуватися у загальнонаціональні організації, почали функціонувати національні спілки учителів, а до заснованого у 1871 році союзу вчителів приєдналися різноманітні провінційні педагогічні організації. Це об'єднання замінило спілку вчителів, засновану в 1848 році. Такі зміни, на нашу думку, сприяли пробудженню національної самосвідомості учителів та упровадженню єдиної загальнонаціональної освітньої політики.

Варто відзначити, що упродовж багатьох років між церквою і державою утворилися тісні взаємозв'язки, тому було не завжди легко провести чітку межу між церковним та цивільним правом. Із давніх-давен держава відігравала визначальну роль у здійсненні контролю над школами, церковні постанови щодо функціонування шкіл потребували обов'язкового схвалення з боку державних органів. Державні постанови та контроль регулювали також до-

тримання церковної дисципліни та церковних покарань священиками. Таким чином, утворювався тісний взаємозв'язок між урядом та найбільшими церковними громадами. Кожна окрема держава рейху мала міністерство, яке опікувалося суто шкільними питаннями і складалося із відділу протестантської та католицької освіти. Протестантські, католицькі церкви і юдейські синагоги отримували державну фінансову підтримку та мали повноваження стягувати з їхніх членів податки. Цікаво, що така практика й до сьогодні збереглася у Німеччині у католицьких та євангельсько-лютеранських церквах.

Утворення загальної державної церкви мало свої переваги й недоліки. До переваг слід віднести те, що таку церкву відвідували різні версти населення, бідні й багаті, високоосвічені й неосвічені, люди з різними політичними вподобаннями. Це сприяло покращенню стосунків між різними верстами населення та поширенню у країні демократичних тенденцій. З іншого боку, було важко задовольнити духовні інтереси різних суспільних груп та політичних напрямів, що часто призводило до виникнення етичних, моральних, соціальних та політичних проблем. Як результат такого становища, слід констатувати втрату інтересу до релігії та церкви у великої кількості населення. Це відбувалося передусім у середніх й великих містах, що може бути пояснено відсутністю у них ідентичності та єдності громад, наявною у сільській місцевості.

Найбільш гостра дискусія у суспільстві щодо питань освіти у досліджуваній період стосувалася конфесійного напрямку загальноосвітніх шкіл та здійснення контролю над ними. У той час різноманітні політичні партії, які діяли у період Кайзерського рейху, порушували питання про загальнонаціональне управління єдиною системою освіти Німеччини та патрунування німецьких шкіл. Так, соціал-демократична партія виступала за повне звільнення шкіл від будь-якої опіки церкви, соціал-демократи пропагували утворення міжконфесійних шкіл замість конфесійних і підтримували ідею скорочення у навчальному плані годин на вивчення релігії. Така позиція соціал-демократів викликала сильне обурення діючого уряду та церкви. Натомість консервативні партії ставали союзниками церкви, вони підтримували діюче законодавство, яке забезпечувало вплив церкви на школи та викладання релігії у них.

Розбудова шкільної освіти у Німеччині відповідала конфесійному розподілу населення. До 1871 року відвідування шко-

ли на всій території Німеччини були обов'язковим, а основна школа (Grundschule), яка мала також назву «народна школа» (Volksschule), стала офіційним закладом отримання безкоштовної початкової освіти. Зазвичай, навчання у такій школі тривало вісім років і за кількістю вчителів, що викладали у ній, вона вважалася одно-, дво- або багатокласною. Цей тип школи був поширений у селі та у місті. Крім того, функціонували різні типи шкіл, що надавали середню освіту. У цих школах потрібно було сплачувати за навчання, вони повинні були надавати глибші та ґрунтовніші знання і охоплювати ширший спектр вивчення предметів. Навчання у такій школі тривало дев'ять-десять років.

15 жовтня 1872 року міністром із питань освіти А.Фальком було видано документ, що мав на меті покращення початкової ланки освіти. Так, згідно §8 «Загальних постанов» («Allgemeine Bestimmungen»), вчителі повинні були дбати про, щоб класні приміщення мали достатньо свіжого повітря та відповідну площу згідно кількості дітей. Постанови А. Фалька регулювали освіту вчителів початкових шкіл. Вони повинні були мати достатню кваліфікацію для викладання у багатокласній школі, володіти знаннями з реальних предметів, креслення та стереометрії, до навчального плану педагогічних семінарів було введено педагогіку і психологію, одну з сучасних іноземних мов, організація та зміст навчально-виховного процесу пропедевтичних закладів були пристосовані для подальшого трьохрічного навчання у педагогічних інституціях [6, с. 112].

У 1871 році німецькі народні школи були здебільшого протестантськими або католицькими. Однак деякі з них були міжконфесійними, тобто мали вчителів як протестантів, так і католиків, їх відвідували діти обох конфесій. Незважаючи на всіляку підтримку ідеї заснування міжконфесійних шкіл у період очолювання міністерства освіти А. Фальком (Falk (1872–1878 роки)), їхня кількість суттєво збільшена не була. Його послідовник міністр Р.-В. фон Путкамер (R. V. von Puttkamer) не був прихильником міжконфесійної школи. Він зазначав, що її прихильники підтримують ідею, приречену на загибель [9, с. 60]. Відтепер відкриття міжконфесійних шкіл дозволялося лише в поодиноких випадках, в деяких регіонах міжконфесійні школи знову були перетворені на конфесійні. Так, у 1906 році, коли було прийнято Загальний шкільний закон про освіту, більшість шкіл у Німеччині були суто конфесійними:

із 37 761 народної школи, яку відвідувало 6 161 378 дітей, міжконфесійними були лише 900, із загальною кількістю учнів 370 079. зазначимо, що 449 з таких шкіл знаходилися у Західній Пруссії, 184 у Позені, 119 в районі Вісбадена (Насау), і лише 148 діяло на решті території монархії [7, с. 110].

Важливим документом, що регулював питання освіти доби Кайзерського рейху, був закон про утримання народних шкіл, прийнятий 28 липня 1906 року. Питанню конфесійної спрямованості шкіл було приділено у законі велику увагу. У статті 33 зазначалося, що для дітей протестантів заняття повинні проводити учителі-протестанти, а для католицьких дітей – учителі-католики. Хоча у законі намагалися уникнути понять «конфесійний» та «міжконфесійний», відтепер конфесійна проголошувалася нормальним типом школи і конфесія вчителів була визначальною при підборі її назви. Закон декларував, що дітям будь-якого віросповідання не може бути відмовлено у відвідинах школи. Як наслідок, серед учнів певної конфесійної школи виникали групи дітей з релігійних меншин. Якщо ж міграція населення призводила до того, що дітей з конфесійної меншини у школі ставало більше упродовж останніх п'яти років і їхня кількість складала дві третини від загальної кількості учнів, то школа мала право запросити на роботу вчителя з конфесійної меншини. Однак це не означало, що статус конфесійної приналежності школи міг бути змінений, для цього обов'язковим було погодження на рівні міністра з питань освіти і виховання. Незважаючи на чітку конфесійну направленість шкіл, закон про освіту дозволяв функціонування міжконфесійних закладів там, де вони вже діяли. Таким чином, початкова школа Німеччини доби Кайзерського рейху, незважаючи на прокламативні заяви про її міжконфесійний характер та положення закону про освіту, залишалася на більшості території імперії школою однієї конфесії.

Крім цих типів шкіл, функціонували й вищі школи: гімназії, реальні гімназії, вищі реальні школи (для хлопців), ліцеї і вищі ліцеї (для дівчат). Ці школи приймали на навчання дітей, які впродовж трьох років відвідували так звану підготовчу школу (Vorschule), або впродовж чотирьох років – основну (народну). У вищих школах навчання тривало дев'ять років. Більшість з цих шкіл були офіційними установами, функціонували за рахунок місцевої громади та підлягали державному нагляду. Особливо розгалуженою була система жіночої приватної вищої освіти, школи для дівчат часто

утримувалися і контролювалися церквою або католицькими орде-
нами [4, с. 125]. Хоча ці школи були приватними установами, вони
часто отримували фінансову допомогу від місцевих та державних
органів самоврядування. Навчальні установи, що належали до ви-
щої ланки освіти, декларувалися міжконфесійними закладами,
однак повинні були мати чітку християнську спрямованість. За-
значимо, що чимала кількість вищих шкіл, зокрема, гімназій, були
протестантськими або католицькими. Вагомими причинами збере-
ження певного конфесійного напрямку шкіл була історія заснуван-
ня цих закладів та їх співпраця з фондами-меценатами, які фінан-
сово й ідейно підтримували певну школу. Так, за статистичними
даними, у 1873–1874 роках у Пруссії існувало 110 гімназій, у яких
усі вчителі були протестантами, та 6 гімназій, у яких усі вчителі
були католиками, 31 гімназія, у якій усі вчителі, за виключенням
вчителя з католицької релігії, були протестантами, та 40, у яких, за
виключенням вчителя з євангельської релігії, були католиками. У
30 гімназіях більше було вчителів-протестантів, у 9 – католиків, і
лише у двох гімназіях кількість вчителів протестантів і католиків
була однаковою. Отже, загалом у 1873–1874 роках функціонувала
171 переважно протестантська гімназія, 55 католицьких і лише дві
гімназії, які можна було вважати міжконфесійними [2, с. 151].

У період Кайзерського рейху стрімкого розвивалася педагогіка.
Вона стала окремою навчальною дисципліною в університетах, а
вчителі почали отримувати освіту у спеціальних педагогічних за-
кладах. Педагоги, які отримали світську освіту і мали власне ба-
чення про навчання у школах, намагалися зменшити вплив церкви
на освіту. Під лозунгом «церква – теологам, а школа – педагогам»
вони протестували проти нагляду церковних служителів над шко-
лами та були підтримані широкими колами вчителів у всій країні.
Така опозиційна позиція проти впливу церкви на школу призвела
до повного заперечення провідними педагогами конфесійної мо-
делі школи. Так, на загальнонаціональному конгресі німецьких
учительських професійних союзів, який відбувся в 1906 році у
Мюнхені, обговорювалися питання функціонування конфесійних
та змішаних шкіл, і змішана модель школи отримала загальну під-
тримку.

Позиція підтримки міжконфесійної моделі школи знайшла схва-
лення у представників соціал-демократичних партій, які виступали
за утворення школи, вільної від впливу церкви. Таку позицію було

відображено у програмі партії, прийнятій у 1869 році в Айзенасі (Eisenach). На вимогу соціал-демократів церква повинна була стати відділеною від держави, а школа від церкви, крім того, висувалася вимога загального шкільного обов'язку для всіх публічних шкіл. Відповідно до рішення, ухваленого в 1875 році на з'їзді партії в м. Гота (Gotha), соціал-демократи пішли на компроміс, проголошуючи релігію приватною сферою, однак неухильно відстоювали ідею утворення публічної секулярної школи. Одним з лідерів соціал-демократів Вільгельмом Лібкнехтом було заявлено про те, що кожен має право сповідувати власну релігію, як і право оволодіння знаннями. Він наполягав, що «школу потрібно мобілізувати проти церкви, а учителів – проти священиків, оскільки справжнє виховання усуває релігію» [10, с.10]. Велика Ерфуртська програма партії, прийнята у 1891 році, яка багато років була офіційною програмою соціал-демократів, також сміливо проголошувала, що релігія є виключно приватною справою кожного, а заняття в публічних школах повинні для усіх стати обов'язом і бути безкоштовним. Школи повинні бути звільнені від викладання релігії, а ті батьки, які вважають навчання релігії своїх дітей важливою справою, повинні звернутися до церкви або подбати про це самі.

Вимоги соціал-демократів щодо скасування конфесійної школи та занять з релігії призводили до неминучих суперечок з протестантськими партіями та з католицькою центральною партією. Це можна пояснити тим, що у католицькому церковному праві за канонам 1375 року, де зазначено, що церква має право на заснування шкіл будь-яких типів (як елементарних, так середніх і вищих) [8, с. 149]. Тому й не дивно, що у своїй першій партійній програмі від 28 жовтня 1870 року католицька церква вимагала збереження конфесійного характеру шкіл та можливість заснування нових шкіл під опікою церкви. Соціал-демократи неухильно виступали за повне скасування конфесійних шкіл, тобто заборону викладання релігії окремою конфесією, вилучення з викладання шкільних предметів текстів релігійного змісту та заперечення шкільних Богослужінь, молитов, хорів та будь-яких інших релігійних заходів. Змішана конфесійна школа не отримала їхнього повного схвалення, оскільки була зорієнтована на християнство. Хоча соціалісти повністю заперечували викладання релігії у школах і вважали навчання релігії виключно справою церкви та сім'ї, деякі з них вважали допустимим проведення у школах історичного релігійного заняття.

Таким чином, представники соціалістичних партій та велика кількість академічних педагогів об'єдналися у боротьбі за звільнення церкви від опіки церкви. Цікаво, що після 1914 року позиція соціалістів щодо скасування релігійного напрямку шкіл стає помірною, а викладання релігії у школах певною конфесією допустимим. Такі поступки соціалістів можна пояснити поступовим зниженням популярності партії, однією з вагомих причин якої слід уважати небажання більшості населення знищення релігійного напрямку шкіл. Як у цьому питанні, так і у багатьох інших, соціал-демократична партія відходить від прийнятих нею суворих догм 70-х роках XIX століття. Цікаво, що цю тенденцію буде збережено в подальшому у період Веймарської республіки, а також після Другої Світової війни.

Не дивно, що для держави, школи якої часто були організовані навіть не за конфесійним, а за міжконфесійним принципом, виникали проблеми із здійсненням нагляду за школами. Поки існувала єдність «олтаря і трону» ці протиріччя не були особливо помітними, оскільки великої різниці не було, яка б із сторін здійснювала адміністративно-керівну функцію. Для держави, не прив'язаної до певного віросповідання, було вкрай важливо зберегти свободу щодо будь-якої релігійної течії; також і церкви намагалися забезпечити свою незалежність від державних структур, вплив яких постійно посилювався. І хоча, як держава, так і церква, виступали за секуляризацію шкіл, жодна зі сторін не хотіла повністю розірвати стосунки з іншою.

Загальне Пруське державне право від 1794 року визначало, що всі публічні школи повинні повсякчас підлягати нагляду державних органів. Однак чіткого тлумачення поняття «нагляд» зроблено не було, тому виникало безліч непорозумінь, хто і яким чином повинен здійснювати цей нагляд. Як зазначає дослідник М. Браухіч (M. Brauchitsch), «нагляд та керівництво кожен розумів по-своєму, оскільки правового визначення керування школою просто не існувало» [1, с. 23]. Хоча, здавалося, було доволі логічним, що інституції, засновані державою, повинні бути контрольовані саме нею, однак державні органи не квапилися усувати від керівництва та адміністрування шкіл представників церков. Ситуацію, що склалася, слід пояснити як конфесійною організацією шкіл, так і тим, що у сільській місцевості часто священик мав необхідну кваліфікацію для здійснення цього завдання. Отже, як правило, саме служителі

церкви виконували функцію нагляду за школами. Часто цей нагляд був суто формальним через те, що церковна діяльність священиків цікавила їх більше. Надто серйозне втручання у шкільні справи викликало обурення з боку вчителів шкіл, оскільки вони вважали, що краще розуміються на шкільних питаннях, ані ж люди, які не мають спеціальної освіти. З розвитком педагогіки як науки та покращенням вчительської освіти вирішення цього протиріччя ставало нагальною потребою часу, оскільки вчителі не хотіли більше миритися з опікою шкіл церквами.

Загальні постанови А. Фалька чітко вказували, що усі школи повинні підлягати контролю з боку держави, відповідно ї інспектори, які повинні були виконувати цю функцію, призначалися на посади державними органами. Відповідно до цього закону священик не повинен був суміщати посаду служителя церкви й водночас опікуватися шкільними питаннями, оскільки питання опіки школи повинні були здійснювати призначені державою службовці. Незважаючи на прийняття такого прокламативного документа, держава в подальшому продовжувала залучати до інспектування протестантських і католицьких шкіл служителів відповідних церков. Таку державну політику можна пояснити заощаджуванням державних коштів, оскільки служителям церкви за здійснення такого завдання сплачувалася лише незначна сума коштів, а офіційному представнику влади потрібно було сплачувати зарплату у повному обсязі.

Вчителі шкіл виступали за усунення нагляду служителів церков за школами, залишаючи їм контролюючу функцію лише за заняттями з релігії. Католицька церква не хотіла обмежуватися суто заняттями з релігії, натомість обґрунтовувала свої права на здійснення загального контролю шкіл. Католицька церква висловлювала думку, що жоден контролюючий орган не може краще за неї опікуватися конфесійною школою. Найкращим свідченням такої позиції була резолюція конференції єпископів, яку було проведено у Баварії, і у якій зазначалося: «На думку педагогів-християн уся шкільна система, як навчання, так і виховання, повинна будуватися на церковно-релігійній основі, і релігійна освіта й виховання не повинні бути відділені від усього навчально-виховного процесу. В іншому випадку буде порушуватися гармонійна єдність виховання й освіти та взаємозв'язок занять з релігії з іншими шкільними предметами, що протирічить внутрішній суті й покликанню

школи» [11, с.110]. В усуненні служителів церкви від здійснення контролюючої функції над школами католики вбачали небезпеку повного одержавлення школи та скасування її конфесійного характеру. Однак усі спроби церкви зберегти за собою право нагляду за школами не увінчалися успіхом, і вже після Першої світової війни цю практику було скасовано. У 1914 році контроль церкви зберігся лише у Баварії (Bayern), Ліппе-Детмольді (Lippe-Detmold), південній частині Ройса (Reuß ältere Linie), Шварцбург-Рудольштадті (Schwarzburg-Rudolstadt), у деяких місцевостях Ангальта (Anhalt), Мекленбурга (Mecklenburg), Ольденбурга (Oldenburg), Пруссії (Preußen), Саксонії (Sachsen), Вальдека (Waldeck) та Вюртемберга (Württemberg), проте повністю був скасований у Бадені (Baden), Брауншвайзі (Braunschweig), Гессені (Hessen), північному Ройсі (Reuß jüngere Linie), в Саксонії (Sachsen) в Альтенбурзі (Altenburg) та Майнінгені (Meiningen), Кобурзі (Coburg), Готі (Gotha), Шварцбург-Зондершаузені (Schwarzburg-Sondershausen), Бремені (Bremen), Гамбурзі (Hamburg), Любеці (Lübeck), Ельзасі (Lübeck) та Лотарингії (Lothringen). Духовний нагляд за школами зберігся в деяких округах Брауншвайга (Braunschweig), Вальдека (Waldeck), Пруссії (Preußen) та Вюртемберга (Württemberg) [4, с.124–128].

Незважаючи на тенденції одержавлення та скасування повного або часткового нагляду служителів церкви за школами, церква у весь період існування Кайзерського рейху була активним учасником навчально-виховного процесу. У багатьох місцевостях Німеччини католицькі і протестантські священики, а при наявності в школі більше як 20 учнів-євреїв і рабини входили до складу піклувальної шкільної ради. Члени шкільної ради опікувалися питаннями матеріально-технічного забезпечення, однак за бажанням могли брати участь в обговоренні будь-яких питань. Слід зауважити, що завдяки своїй поважній позиції у громаді, священики були одними з найвпливовіших членів міської шкільної піклувальної ради і завжди мали можливість представляти інтереси церкви у школі.

Вирішення проблеми державного чи церковного нагляду за школами ускладнювалося тим, що в багатьох місцевостях існувала органічна єдність церковної та шкільної громад. Часто вони мали спільне майно, а вчителі, крім викладання у школах, були також задіяні у церковних службах. Таке поєднання церкви та школи було доволі органічним, адже багато шкіл розвинулися саме із

церковних шкіл причетників, єдиними засновниками, опікунами та контролерами котрих була церква. Після 1871 року серед представників шкіл з'являються настрої щодо відокремлення шкільних обов'язків від церковних. Бажання прогресивних педагогів щодо секуляризації школи від церкви сприймалося церквою як зазіхання на її споконвічний авторитет. Однак не усі вчителі прагли такого відокремлення, оскільки відправлення церковних служб приносило їм додатковий заробіток. Прихильники консервативних партій поряд із церквою виступали проти руйнування органічного єднання церкви зі школою, що склалося упродовж століть. Доволі низький рівень грамотності населення часто був вагомою причиною для долучення учителів до церковних справ. В багатьох місцевостях вчитель міг бути єдиною особою, освітній рівень якої дозволяв виконувати різноманітні церковні обов'язки, зокрема, вести бухгалтерію чи здійснювати музичний супровід. Заробітна плата вчителів Німеччини доби Кайзерського рейху була мізерною. Підкреслюючи жалюгідне становище німецьких учителів, дослідник Й. Янссен наводить відоме німецьке прислів'я: «Кого ненавидять боги, того роблять вони учителями» [3, с. 49–53]. Стає зрозумілим, що вчителі були дуже раді отриманню додаткового заробітку, адже у багатьох місцевостях вчителі мешкали у будинках, що належали церкві, а вчитель користувався певними привілеями з боку церкви, як-от: церква піклувалася, щоб сад і город вчителя були доглянуті, забезпечувала його на зиму дровами, вчитель мав право вимагати від церкви продукти, з нагоди свят Різдва та Пасхи отримував подарунки, мав вигоду від залучення до обряду весілля, похорону та хрещення.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що, незважаючи на бажання церкви та консервативних партій зберегти єдність школи та церкви, сили, які цьому противилися, були сильніші. Це пояснюється збільшенням контролю держави над шкільною освітою та загальною секуляризацією суспільства, що було невід'ємною картиною сучасності. Важливим імпульсом для відстоювання власних інтересів вважаємо об'єднання учителів у професійні вчительські союзи, які проводили спільні конференції, з'їзди тощо, приймали відповідні постанови, висували свої вимоги, чітко висловлювали власну позицію. Спочатку у містах, а згодом і у сільській місцевості, тенденції нового часу були доволі відчутними: вчителів частіше звільняли від виконання, принаймні

деяких, церковних дрібних служб. Відповідно до Шкільних порядків в Ангальті, вчителі були звільнені від биття у дзвони, прибирання, опалювання та освітлювання церкви, заведення годинників на церковній вежі та прибирання доріжок цвинтаря. У Бадені спочатку були звільнені протестантські вчителі від проведення низьких церковних служб, а у 1874 році і вчителі-католики. У Вюртемберзі законом від 1905 року учителі звільнялися від здійснення будь-яких церковних служб, у Пруссії у 1887 році було зроблено спробу відділити службу у церкві від праці у школі, однак суттєвих результатів помічено не було. Навіть закон 1906 році мав більш прокламативний характер, хоча вперше у ньому було чітко заявлено про необхідність здійснення розподілу між професійними обов'язками вчителя та служителя церкви.

Отже, доба Кайзерського рейху відзначалася стрімким розвитком педагогіки та шкільної освіти, порушенням питання конфесійного характеру шкіл та здійснення контролю за школами. Серед історичних передумов розвитку шкільної освіти Німеччини та християнських конфесійних шкіл досліджуваного періоду відзначаємо зростання соціально-економічних протиріч у державі через стрімкий розвиток буржуазії та, водночас, зубожіння населення, загальну емансипацію та секуляризацію суспільства, гостру міжпартійну та міжцерковну боротьбу за здійснення контролю над освітою країни.

Список використаної літератури та джерел:

1. Brauchitsch M. Verwaltungsgesetze für Preußen (Bill Drews und Gerhard Lassar, hrsg.:/ M. Brauchitsch. – Bd. 6. – Teil 1.– Berlin, 1933.
2. Hammerstein L. Das preußische Schulmonopol mit besonderer Rücksicht auf die Gymnasien / L. Hammerstein. – Freiburg-Breslau, 1893. – S. 149–156.
3. Janssen J. History of the German People at the Close of the Middle-Ages : in 14 Bd. / J. Janssen. – St. Louis, 1909. – Bd. XIII. – S. 49–53.
4. Kropatschek G. Kirche und Schule seit dem Umsturz / G. Kropatschek // Lutherisches Jahrbuch. – Dresden-Leipzig, 1919. – Teil I. – S. 124–128.
5. Lachmann R. Geschichte des evangelischen Religionsunterrichts in Deutschland / R. Lachmann, B. Schröder. – Neukirchen-Vluyn : Neukirchener Verlag, 2007. – 414 S.
6. Liese A. Allgemeine Bestimmungen über das preußische Volksschul-Präparanden- und Seminar-Wesen vom 15. Oktober 1872, nebst verschiedenen Prüfungs-Ordnungen, dem Schulaufsichtsgesetz vom 11. März 1872 und

den bis 1892 erlassenen, erläuternden und ergänzenden Ministerial- und Regierungs-Bestimmungen / A. Liese. – Leipzig, 1892. – 392 S.

7. Loening in Jahrbuch des öffentlichen Rechts, III, 1909.

8. Lüdecke N. Das römisch-katholische Kirchenrecht / N. Lüdecke, G. Bier. – Stuttgart : Kohlhammer Verlag, 2012. – 1. Auflage. – 280 S.

9. Neues Zeitblatt für die Angelegenheiten der lutherischen Kirche. – XXV. – 1880 – S. 60–65.

10. Offenstein W. Schulpolitik und Sozialdemokratie / W. Offenstein. – Düsseldorf, 1926. – 361 S.

11. Wohlmuth G. Zum Streit um die geistliche Schulaufsicht in Bayern / G. Wohlmuth. – Augsburg : Verlag der Kranzfelderschen Buchhandlung, 1909. – 324 S.